

М. Д. Ждан, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права
імені професора О. І. Процевського,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
ORCID.org/0000-0002-7773-0402

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ТРУДОВИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

У статті розглядаються заходи соціально-економічного запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина. Вказується, що під загальносоціальним запобіганням кримінальним правопорушенням необхідно розуміти сукупність соціально-економічних, організаційно-управлінських, політичних, правових та культурно-виховних заходів та засобів, спрямованих на нейтралізацію детермінантів кримінально протиправної діяльності, зниження рівня їх деструктивного впливу на населення, а також подальший розвиток суспільних відносин. До структури загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина необхідно віднести: соціально-економічні, політико-правові, організаційно-управлінські та культурно-виховні заходи та засоби. Зазначається, що незадовільний економічний стан держави має безпосередній зв'язок із порушенням трудових прав як у широкому розумінні, так і більш вузькому, який полягає в порушенні норм про охорону праці (кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва). Якщо прослідкувати кореляцію між економічними кризами та їх наслідками, можна встановити типові ситуації, які полягають у штучному заниженні заробітної плати працівникам, звільнення з економічних причин, трудових міграціях тощо. Звертається увага на те, що соціальний захист осіб з інвалідністю на сьогодні є незадовільним. Указана проблема має бути вирішена шляхом запровадження довгострокових програм, спрямованих на активізацію зусиль органів державної та виконавчої влади в частині забезпечення таким особам можливості безоплатного навчання та перекваліфікації для набуття нових навичок та оволодіння новими професіями. Зокрема, це також набуває особливої актуальності в умовах ведення агресивних воєнних дій, від яких страждає та отримує різного ступеню травмування як цивільне населення, так і військовослужбовці, що може мати наслідком інвалідність, яка унеможливить подальшу роботу / службу за наявною освітою.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, трудові права, запобігання, соціально-економічні заходи, кримінальне законодавство, трудова міграція, охорона праці.

M. D. Zhdan. Social and economic prevention of criminal offenses against labor rights and freedoms of man and the citizen

The article examines measures of socio-economic prevention of criminal offenses against labor rights and freedoms of man and citizen. It is indicated that the general social prevention of criminal offenses should be understood as a set of socio-economic, organizational-management, political, legal and cultural-educational measures and means aimed at neutralizing the determinants of criminal illegal activity, reducing the level of their destructive impact on the population, as well as further development social relations. The structure of general social prevention of criminal offenses against the labor rights and freedoms of a person and a citizen should include: socio-economic, political-legal, organizational-management and cultural-educational measures and means. It is noted that the unsatisfactory economic state of the state has a direct connection with the violation of labor rights both in a broad sense and in a narrower sense, which consists in the violation of labor protection norms (criminal offenses against production safety). If you follow the correlation between economic crises and their consequences, you can establish typical situations, which consist of artificially lowering wages for employees, dismissal for economic reasons, labor migration, etc. Attention is drawn to the fact that social protection of persons with disabilities is currently unsatisfactory. This problem should be solved by introducing long-term programs aimed at intensifying the efforts of state and executive authorities in providing such persons with the opportunity for free training and retraining to acquire new skills and master new professions. In particular, it also becomes especially relevant in the conditions of conducting aggressive military operations, from which both the civilian population and military personnel suffer and receive various degrees of trauma, which may result in disability, which will make it impossible to continue work / service according to the existing education.

Key words: criminal offense, labor rights, prevention, socio-economic measures, criminal legislation, labor migration, labor protection.

Постановка проблеми. Реалізація кримінологічної політики неможлива без створення стратегій запобігання кримінальним правопорушенням. Такі стратегії нині є одним із найбільш актуальних та дієвих способів знизити кількісний показник суспільно небезпечних діянь та позитивно вплинути на якісний. Водночас дієвість такого запобігання в першу чергу залежить від вміння встановити детермінанти, які мають

безпосередній вплив на інтенсифікацію криміногенних загроз, визначити особливості типові більшості особам, які вчиняють такі діяння, а також прогнозувати майбутні тенденції та трансформації кримінально протиправної активності. Указане свідчить про те, що для створення дієвих стратегічних документів важливим є дослідження кожного окремого виду кримінальних правопорушень з метою обрання кола заходів та засобів, дієвих та необхідних для зниження їх кількісного показника. Не є винятком і кримінальні правопорушення проти трудових прав і свобод людини і громадянина.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Кримінальні правопорушення проти трудових прав і свобод людини і громадянина розглядалися в роботах М. Сийпюкі, В. Тарасенко, В. Павликівського, І. Васильківської, Н. Пархоменко, О. Скрипнюк та ін. При цьому соціально-економічне запобігання майже не ставало предметом дослідження вчених, що зумовило актуальність обраної теми.

Метою статті є розгляд особливостей соціально-економічного запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина.

Викладення основного матеріалу. Відтак, на думку В. В. Голіни, загальносоціальне запобігання злочинності полягає в тому, що його здійснення зменшує соціальні суперечності, криміногенне протистояння різних верств населення, рівень безробіття, підвищує стандарт життя людей, створює необхідні умови для легалізованого одержання достатніх прибутків громадянами, сприяє побудові міцного фундаменту щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, виховання та контролю над дітьми і молоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей у нього, додержання демократичних засад та ін. Прогресивні соціальні програми спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини, зміцнення громадського порядку, дисципліни, на вирішення проблем поєднання громадських, виробничих, сімейно-побутових інтересів жінок і сім'ї, соціальної адаптації маргінальних верств населення тощо [1, с. 162]. Загальносоціальні заходи запобігання повинні здійснювати вплив не тільки на різні верстви населення, але й на різні сфери життя суспільства, зокрема, економічну, соціальну, політичну, правову. Таким чином, за сферою впливу вказані заходи можна поділити на: 1) економічні; 2) соціальні; 3) виховні; 4) правові; 5) політичні. Деякі вчені, наприклад, О. М. Джужа, включають до вказаного переліку ще морально-духовний напрям [2, с. 134]. Окремі вчені не згодні з такою позицією, оскільки вважають, що моральні якості особистості формуються під впливом виховання в родині, а також унаслідок впливу, що здійснюється оточенням, у якому відбувається розвиток особи. Тому моральний напрям, як складова загальносоціальних заходів запобігання, цілком охоплюється виховною складовою. Що стосується духовної сфери, до якої слід віднести освіту, задоволення культурних потреб, то задоволення вказаних потреб напряму залежить від економічного стану країни, оскільки майже кожна зі складових духовності потребує вкладення певної суми грошей [3, с. 108]. Таким чином, *під загальносоціальним запобіганням кримінальним правопорушенням необхідно розуміти сукупність соціально-економічних, організаційно-управлінських, політичних, правових та культурно-виховних заходів та засобів, спрямованих на нейтралізацію детермінант кримінально протиправної діяльності, зниження рівня їх деструктивного впливу на населення, а також подальший розвиток суспільних відносин.* Отже, до структури загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина необхідно віднести: соціально-економічні, політико-правові, організаційно-управлінські та культурно-виховні заходи та засоби.

Незадовільний економічний стан держави має безпосередній зв'язок із порушенням трудових прав як у широкому розумінні, так і більш вузькому, який полягає в порушенні норм про охорону праці (кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва). Якщо прослідкувати кореляцію між економічними кризами та їх наслідками, можна встановити типові ситуації, які полягають у штучному заниженні заробітної плати працівникам, звільнення з економічних причин, трудових міграцій тощо.

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179 затверджено Національну економічну стратегію до 2030 року. В документі зазначено, що недостатній економічний та соціальний розвиток України ведуть до підвищення рівня трудової міграції та втрати людського потенціалу. Переважна частина тих, хто залишає Україну, – це високоосвічені люди молодого віку. У результаті діяльності трудових мігрантів за кордоном країни отримують щонайменше 27 млрд. доларів США валової доданої вартості на рік. Основними причинами трудової міграції українців є низький рівень заробітної плати, невідповідність кваліфікації вимогам ринку праці, незадоволеність системою охорони здоров'я, а також станом безпеки. Демографічна криза в перспективі матиме негативний вплив на економічну сферу через зменшення обсягу внутрішнього ринку та чисельності робочої сили. Причиною недостатньої реалізації зазначеного потенціалу є проведення непослідовної політики протягом багатьох років. Незавершення реформ не дало змоги Україні, на відміну від інших постсоціалістичних країн, перейти в ефективно функціонуючу ринкову економіку. У результаті в Україні середній темп приросту ВВП у період з 1996 до 2019 року становив лише 3,6 відсотки, тоді як у країнах Центральної Європи – 6,4 відсотка [4]. Відсутність стабільного реформування в державі можна пояснити мінливістю внутрішньо та зовнішньополітичних та економічних відносин, зміною пріоритетів країни, динамізмом законодавства тощо. Водночас, незадовільні економічні та соціальні перетворення призвели до різкого занепаду низки ключових ринкових сегментів. Деструктивний вплив має

і функціонування держави в умовах особливого правового режиму воєнного стану, зокрема це також стосується ведення державою-агресором воєнних дій, спрямованих на руйнування та пошкодження об'єктів критичної інфраструктури.

У висновках та ключових аспектах, отриманих у ході аналізу регуляторного середовища, можна підсумувати, що, незважаючи на прогрес в останні роки, в Україні досі спостерігається високий рівень зарегульованості господарської діяльності. За міжнародним рейтингом, який оцінює, зокрема, якість регуляторного середовища, є Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), що розглядає три релевантні компоненти. За показником «Свобода бізнесу» Україна поступається майже всім країнам, що порівнюються. Ще більше «просідання» спостерігається з компонентом «Свобода праці», що пов'язано із застарілим трудовим законодавством, яке не відповідає сучасним реаліям та сильно бюрократизує трудові відносини. За стратегічною ціллю 1 «Забезпечення прозорого та ефективного регулювання діяльності суб'єктів господарювання» основними викликами та бар'єрами на шляху її досягнення визнано такі: неефективна система реєстрацій, дозволів та ліцензій (надмірне бюрократичне навантаження на бізнес, відсутність цифровізації процедур); обтяжливий державний нагляд (контроль) (тиск на бізнес з боку контролюючих органів); частково неефективна взаємодія з податковими органами (складна процедура сплати деяких податків); застаріле трудове законодавство (забюрократизованість трудових відносин та невідповідність норм сучасним умовам праці) [4]. Трудове законодавство прийняте задовго до набуття Україною статусу незалежної держави регулярно піддається перегляду, який спрямований на наближення його до стандартів сучасної праці. Необхідно також виділити низку нормативно-правових актів, які встановлюють окремі особливості здійснення працівниками своїх трудових обов'язків. Зокрема можна відмітити Закон України від 15.03.2022 № 2136-ІХ «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», у якому викладено порядок взаємодії між роботодавцем, державою та працівником із урахуванням особливого правового режиму. При тому, незважаючи на спроби законодавця привести у відповідність нормативно-правову базу, Кодекс законів про працю потребує серйозного редагування, або, навіть, більш правильним та ефективним кроком буде прийняття принципово нового трудового законодавства.

Удосконалення та оптимізація трудового законодавства має також передбачати визначення на законодавчому рівні поняття трудових відносин та ознаки їх наявності, зменшення кількості процедур у сфері трудових відносин та скасування обов'язкового ведення роботодавцями неактуальних розпорядчих документів щодо організації трудових відносин і робочого процесу, удосконалення законодавчого регулювання деяких нестандартних форм зайнятості, введення нових способів позасудового розв'язання спорів (медіація), приведення норм щодо державного контролю за дотриманням трудового законодавства у відповідність з європейськими нормами та конвенціями Міжнародної організації праці, врегулювання на рівні закону діяльності інспекції праці осучаснення законодавства щодо діяльності професійних спілок збільшення можливостей для поєднання сімейних обов'язків та професійної діяльності [4]. У цьому контексті можна говорити про інтеграцію соціального аспекту в трудове законодавство. Це може бути реалізовано, зокрема, більш глибоким унормуванням положень щодо пільгових категорій працівників, особливостей здійснення ними трудових обов'язків тощо.

В Україні критично низький рівень використання трудових ресурсів. Попри високий потенціал трудових ресурсів у 2019 році, лише 56,3 відсотка українців віком 15 років і старше належали до робочої сили (до 2019 року – економічно активне населення). Україна має один із найвищих показників безробіття в регіоні Центрально-Східної Європи. Рівень безробіття населення працездатного віку, за методологією МОП, становить 8,6 відсотка, що більше ніж у 2,5 рази перевищує аналогічний показник у Польщі. Однак протягом останніх років спостерігається тенденція до зменшення рівня безробіття з 9,5 відсотка у 2015 році до 8,6 відсотка у 2019 році. Також спостерігається позитивна тенденція щодо підвищення рівня зайнятості населення віком 20-64 роки з 64,4 відсотка (за статтю: жінки – 59,1 відсотка; чоловіки – 70,2 відсотка) у 2015 році до 66,9 відсотка (61,6 відсотка і 72,7 відсотка відповідно) у 2019 році. При цьому можливості жіночої зайнятості обмежуються непропорційним навантаженням хатньою та доглядовою працею (близько 1,9 млн. жінок віком 15-70 років не реалізують економічну активність на ринку праці через виконання домашніх (сімейних) обов'язків). Особи з інвалідністю, як одна із вразливих груп населення, перебувають у складних умовах на ринку праці. Станом на 1 січня 2020 року в Україні налічувалося близько 2,7 млн. осіб з інвалідністю, серед яких понад 1,3 млн. осіб з інвалідністю III групи, які переважно можуть працювати. Водночас кількість працюючих осіб з інвалідністю за 2019 рік офіційно становила лише близько 418 тис. осіб [4]. Соціальний захист осіб з інвалідністю на сьогодні є незадовільним. Указана проблема має бути вирішена шляхом запровадження довгострокових програм, спрямованих на активізацію зусиль органів державної та виконавчої влади в частині забезпечення таким особам можливості безоплатного навчання та перекваліфікації для набуття нових навичок та оволодіння новими професіями. Зокрема, це також набуває особливої актуальності в умовах ведення агресивних воєнних дій, від яких страждає та отримує різного ступеню травмування як цивільне населення, так і військовослужбовці, що може мати наслідком інвалідність, яка унеможливить подальшу роботу / службу за наявною освітою.

Видатки України на соціальні виплати (без урахування пенсій) становлять понад 100 млрд. гривень. Порівняно з Німеччиною, Чехією, Угорщиною, Литвою, Польщею в Україні цей показник у 8-20 разів

менший. При цьому Україна потребує значно більше витрат на соціальну допомогу, оскільки кількість громадян, що перебувають за межею бідності, у 2-5 разів більша за показники порівнюваних країн. В Україні одна з найвищих часток молоді віком 15-24 років, що не працює і не навчається, порівняно з іншими країнами регіону (16 відсотків – усього, серед чоловіків – 12 відсотків, жінок – 20 відсотків). За цим показником Україна в 1,5 раза поступається в середньому Європі та майже в 2 рази – Польщі. Частка молоді у структурі населення України становить 25,3 відсотка, що менше за показник ЄС (31 відсоток), навіть незважаючи на відносно зрілу вікову структуру його населення. Головні причини зменшення частки молоді – негативний природний приріст населення та високий рівень еміграції серед молоді [4]. Проблема високого рівня міграції також може бути пояснена як з точки зору незадовільної економічної ситуації, яка ускладнює процес працевлаштування молодих осіб, так і незадовільним рівнем забезпечення населення вищою освітою – відсутність достатньої кількості бюджетних місць, досить низький рівень загальної середньої та базової освіти, якого не вистачає для складення іспитів для вступу в заклади вищої освіти тощо. Прагнення отримати більш престижний диплом, пошуки гідного матеріального та соціального забезпечення, військова агресія – усе це примушує молодь мігрувати закордон.

Ініціативи для подолання дискримінації на ринку праці, а також в інших сферах, наприклад скасування у 2018 році переліку заборонених для жінок професій (діяв попередні 25 років), дали змогу знизити розрив між середньою заробітною платою чоловіків і жінок на 0,5 відсотка у 2019 році порівняно з 2018 роком. У 2020 році, порівняно з 2019 роком, у результаті зростання заробітної плати в системі охорони здоров'я зменшення розриву між середньою заробітною платою чоловіків і жінок було ще більш значним – 2,3 відсотка. Водночас зберігається високий рівень гендерної сегрегації ринку праці, через що жіноча зайнятість зосереджується на посадах нижчого рівня та в менш оплачуваних видах економічної діяльності. Важливий вплив на існування гендерного дисбалансу на ринку праці здійснює непропорційне навантаження жінок хатньою та доглядовою працею. Існування гендерного розриву в заробітній платі призводить до відмінностей у рівні пенсійного забезпечення, унаслідок чого жінки літнього віку стикаються з підвищеними ризиками малозабезпеченості. Також спостерігається низьке представництво жінок у парламенті: лише 20,8 відсотка складу Верховної Ради України становлять жінки, що майже в два рази менше за середні європейські показники. Водночас цей показник зріс, приблизно в 1,5 раза, порівняно з попереднім скликанням. Суттєвою проблемою залишається не адаптована для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення інфраструктура в містах і селах, через що необхідно враховувати аспект безбар'єрності та інклюзії під час ухвалення державної політики та в роботі органів місцевого самоврядування [4].

Висновки. Таким чином, до соціально-економічних заходів та засобів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян необхідно віднести: 1) заохочення інвестиційної діяльності, зокрема посилення інвестиційної привабливості держави на міжнародній арені; 2) посилення державного контролю та прозорості суддівської системи у сфері господарської діяльності; 3) розширення переліку актуальних для держави професій шляхом розгалуження напрямів діяльності, а також трансформація традиційних форм зайнятості, що набуває особливої актуальності, з огляду на пандемію COVID-19, яка значно знизилла прибутковість підприємств та мала негативний вплив на малий та середній бізнес; 4) налагодження та сприяння розвитку логістики в країні; забезпечення стабільності ланцюгів поставок як внутрішньо-, так і зовнішньоекономічного охоплення; 5) розробка алгоритму переведення працівників на дистанційну форму для повноцінної реалізації трудових обов'язків зі збереженням адекватного розміру заробітної плати; 6) визначення способів та методів контролю за ефективним перерозподілом вивільнених коштів; 7) перегляд Порядку надсилання розрахунку сум адміністративно-господарських санкцій, що підлягають сплаті у зв'язку з невиконанням нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю за попередній рік, затверджений Постановою правління Пенсійного фонду України 10 березня 2023 року № 14-1 наказ Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю 10 березня 2023 року № 17 в частині підвищення пені за невиконання нормативу робочих місць для працевлаштування осіб із інвалідністю; 8) сприяння навчанню та перекваліфікації осіб з інвалідністю для здобуття професії; 9) забезпечення дотримання всіх принципів системи громадського здоров'я; 10) подолання дискримінації за будь-якою ознакою; 11) унормування рівня соціальних виплат для уразливих категорій населення.

Список використаних джерел:

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.
2. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич, О. Ф. Гіда та ін.; заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джу́жі. Київ : Атіка, 2011. 720 с.
3. Остапенко Я. С. Загальносоціальні заходи запобігання службового підроблення. *Наше право*. 2015. № 6. С. 107–112.
4. Національна економічна стратегія до 2030 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/604/13e/648/60413e6481b69340709542.doc>.